

DIYAKRON DERLEMİN FILOLOJİK ARAŞTIRMALARDAKİ ÖNEMİ

Yangibayeva Surayyo Gulimboy qizi,
Kompyuter lingvistikasi mutaxassisligi I bosqich magistranti
surayyoyangibayeva4@gmail.com
ToshDO‘TAU

Öz. Bu yazıda diyakron derlem kavramı ve onun filolojik araştırmalardaki önemi ele alınmaktadır. Tarihi dilbilim, dil değişimleri ve metindilbilim alanlarında diyakron derlemler aracılığıyla incelenen temel unsurlar değerlendirilmiştir. Ayrıca, diyakron derlem kullanarak dil sistemindeki değişimleri izleme, sözcüksel ve dilbilgisel yapıları analiz etmenin bilimsel önemi ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Yazıda bu konu üzerine önde gelen akademisyenlerin bilimsel çalışmaları ve mevcut kaynaklardan yararlanma olanakları ele alınmaktadır.

Annotation. This article explores the concept of a diachronic corpus and its significance in philological research. The key aspects studied through diachronic corpora in historical linguistics, linguistic changes, and textology are examined. Additionally, the scientific importance of tracking language system changes, analyzing lexical and grammatical structures using a diachronic corpus, is discussed in detail. The article reviews the works of leading scholars on this topic and examines the possibilities of utilizing existing resources.

Аннотация. В данной статье рассматривается понятие диахронного корпуса и его значение в филологических исследованиях. Анализируются основные аспекты, изучаемые с использованием диахронных корпусов в историческом языкознании, лингвистических изменениях и текстологии. Кроме того, подробно обсуждается научная значимость наблюдения за изменениями в языковой системе, анализа лексических и грамматических структур с помощью диахронного корпуса. В статье рассматриваются научные труды ведущих исследователей по данной теме, а также возможности использования существующих ресурсов.

Anahtar kelimeler: *diyakron derlem, tarihi dilbilim, metindilbilim, dil değişimi, sözcüksel analiz, filolojik araştırmalar.*

Giriş

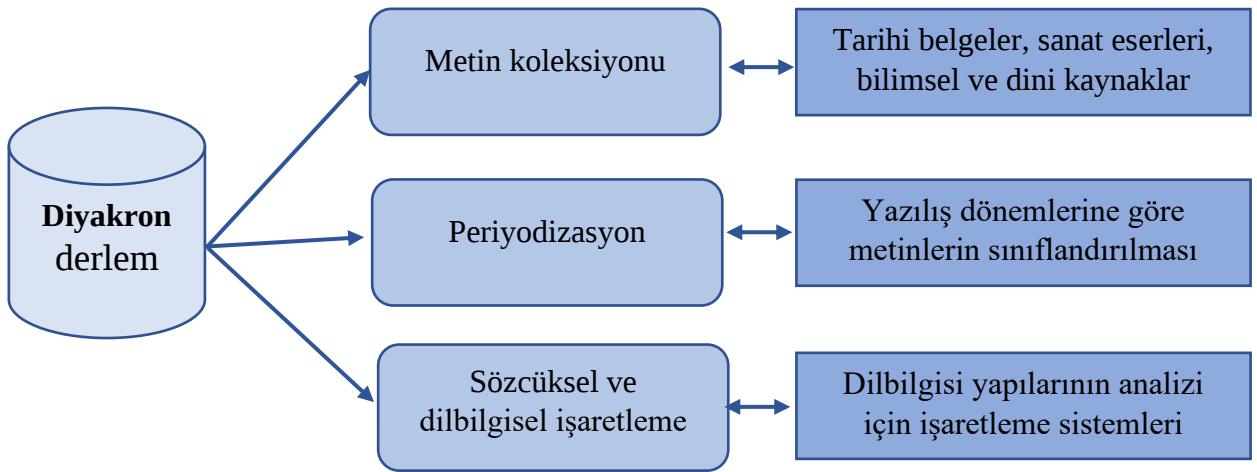
Dilbilim, yıllar içinde gelişiyor, genişliyor ve yenileniyor. Modern dilbilim ise bugün makine çevirisi, NLP, yapay zeka, korpus dilbilimi gibi birçok yeni alanla daha da genişledi. Sonuç olarak, dil derlemleri kavramı ortaya çıkmıştır. üretilen, kelimelerin, ifadelerin ve genel olarak dilin nasıl kullanıldığını analiz etmek için kullanılan çok büyük bir metin koleksiyonlarıdır. Bu derlemler, dilbilimciler, sözlükbilimciler, sosyal bilimciler, beşeri bilimler uzmanları, doğal dil işleme

uzmanlari ve daha birçok alanda kullanılmaktadır [1]. Bunun sonucunda, farklı amaçları kapsayan yeni dil derlemleri oluşturulmaya başlanmıştır. Dil, zamanla sürekli değişen dinamik bir sistemdir [2]. Bu değişimleri sistematik bir şekilde incelemek için diyakron derlemler önemli bir araç olarak hizmet etmektedir. Diyakron derlem, farklı tarihî dönemlere ait metin koleksiyonlarından oluşur ve dilin değişim dinamiklerini gözlemleme imkânı sağlar [3]. Filolojik araştırmalar çerçevesinde bu tür derlemler, edebî dilin gelişimi, dilbilgisel yapıların evrimi ve sözcük türetme süreçlerinin derinlemesine incelenmesine olanak tanır. Bu yazıda diyakron derlem kavramı, yapısı ve filolojik araştırmalardaki önemi ele alınmaktadır.

Diyakron derlem kavramı ve yapısı

Diyakron derlem, farklı tarihsel dönemlere ait metinleri içeren bir dilbilimsel kaynak olup, dil değişimlerini analiz etmek, dilin evrimini derinlemesine incelemek, edebî süreçleri değerlendirmek ve filolojik araştırmalar için temel bir kaynak olarak kullanılmaktadır.

Şekil 1. Diyakron derlemin bileşenleri

Diyakron **derlemler** dilbilim, edebiyat çalışmaları, metin çalışmaları ve kültürel çalışmalar gibi çeşitli alanlarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Örneğin, İngiliz dil biliminde *Helsinki Corpus* [4], *ARCHER Corpus* ve *Corpus of Historical American English (COHA)* Eski ve Modern İngilizcenin gelişimi, dilbilgisi ve sözcük dağarcığındaki değişimler gibi kaynaklar aracılığıyla derinlemesine analiz edilir. Rus dilbiliminde “*Национальный корпус русского языка*” Rus dilinin dilbilgisi değişiklikleri derlem aracılığıyla gözlenip incelenmektedir.

Filolojik araştırmalarda diakronik derlemin rolü ve önemi

Filolojik araştırmalar dilbilimin önemli alanlarından biri olup, analitik yöntemlerin gelişmesiyle doğru ve güvenilir sonuçlara ulaşma olanağı artmaktadır.

Diyakronik metinler bir dilin tarihsel gelişiminin derinlemesine incelenmesinde en önemli araçlardan biri olarak kabul edilir ve aşağıdaki amaçlara hizmet eder.

1. Sözcüksel değişikliklerin incelenmesi

Diyakronik metinler, kelimelerin zaman içinde nasıl değiştiğini incelememize olanak tanır [5]. Örneğin Özbek dilinde bazı eski sözcüklerin modern biçimlere geçişi gözlemlenebilir. Zamanla bazı kelimeler tamamen kullanımdan kalkmış olabilir.

2. Dilbilgisi yapılarının geliştirilmesi

Bir dilin dilbilgisi sistemi sürekli değişmektedir. Diyakronik metinler aracılığıyla Özbek dilinde fiil zamanlarının tarihsel gelişimi veya cümle kuruluşunun evrimi izlenebilmektedir [6]. Katkı maddelerinin kullanım şekillerinde de değişiklik tespit etmek mümkündür.

3. Metinsel çalışmalar ve üslup bilimi

Farklı dönemlere ait metinler incelenerek yazar üslubu ve edebi türlerdeki değişimler incelenmektedir. Örneğin Ali Şir Nevai'nin eserleri ile çağdaş Özbek edebiyatının eserleri, diakronik bir külliyat temelinde karşılaştırılabilir. Yahut Cedit edebiyatı döneminde yaratılan eserleri, bağımsızlık dönemi edebiyatını ve çağdaş Özbek edebiyatını, diakronik bir külliyat üzerinden birbirleriyle karşılaştırabiliriz.

4. Dilin tarihini incelemek

Diyakronik metinler, bir dilin antik, orta ve modern evrelerini karşılaştırmamıza, gelişim aşamalarını belirlememize ve dilsel değişimlerin derinlemesine analizini yapmamıza olanak tanır. Belirli bir yıl içinde kelimelerin kullanım sıklığının belirlenmesiyle hangi kelimelerin kullanımdan düştüğü, hangi kelimelerin yeni kullanıma girdiği incelenebilir.

Diyakronik korpusun pratik önemi göz önüne alındığında, bu tür korpuslar

Bu teknolojinin kullanımı sadece akademik araştırmalarda değil, aynı zamanda pratik alanlarda da önem taşımaktadır. Aşağıdaki alanlarda etkin bir şekilde kullanılabilir:

Tablo 1. Diyakron derlemin çeşitli disiplinlerde uygulanması.

№	Endüstriler	Kullanım amacı
1	Yapay zeka ve makine çevirisi	Tarihsel metinlerin modern dile uyarlanması sürecinin otomasyonunda faydalıdır.
2	Kelime bilgisi	Tarihî sözlüklerin derlenmesinde önemli bir kaynaktır.
3	Kültürel mirasın korunması	Antik yazılı eserlerin sayısallaştırılması ve analizinde kullanılır.
4	Öğretim ve öğrenme süreci	Araştırmacıların dilin tarihini derinlemesine incelemelerine malzeme teşkil eder.

5	Edebiyat ve Metin Çalışmaları	Edebi eserlerdeki dönemsel değişikliklerin izlenmesine ve üslup araştırmalarının yapılmasına yardımcı olur.
6	Dil planlama ve standardizasyon	Dildeki değişiklikleri analiz ederek biçimsel yazım ve dil bilgisi kurallarının iyileştirilmesine olanak sağlar.

Diyakron derlemler yardımıyla gerçekleştirilen araştırmalar

Günümüzde derlem dilbilimi alanındaki araştırmalar hızla gelişmektedir. Diyakronik metinler, dilin tarihsel gelişimini, sözcüksel-anlamsal değişimleri ve dilbilgisi yapılarının evrimini incelemede özellikle önemlidir. Bu metinler aracılığıyla dil birimlerinin farklı dönemlerdeki ortaya çıkışı, gelişimi ve yok oluşu bilimsel bir temele oturtulmaktadır. Çeşitli diller üzerinde diakronik korpus tabanlı araştırmalar yürütülmekte, dilsel özellikleri ve tarihsel etkenler incelenmektedir. Örneğin İngilizce, Almanca ve Fransızca dillerindeki değişim eğilimleri bu yöntem kullanılarak derinlemesine analiz edilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda dil değişiminin iç ve dış etkenleri belirlenerek dilin dönemsel gelişim özellikleri açıklığa kavuşturulmaktadır. Aynı zamanda, hesaplamalı dilbilim ve yapay zekâ araçları kullanılarak diakronik metinler derinlemesine analiz edilmekte, böylece sonuçların doğruluğu artırılmaktadır. Filoloji araştırmalarında diakronik metinlerden yararlanılarak yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar dilbilimin çeşitli alanlarına uygulanmıştır. Örneğin Dawn Archer, Jonathan Culpeper ve Paul Rayson (2015) İngilizcede kiplik kategorisinin gelişimini incelemiştir. Araştırmaları modal fiillerin (örn “*must*” Ve “*shall*”) tarihsel süreçte çeşitli anlam değişimlerine uğramıştır. Ayrıca, diachronik derlemlerden yararlanılarak morfolojik ve sentaktik değişimler de incelenmektedir. Douglas Biber ve Susan Conrad (2009) akademik ve bilimsel üslupta cümle yapılarının tarihsel gelişimini incelemiştir. Sonuçlar, uzun cümleler yerine kısa ve net yapıların daha sık kullanıldığını göstermektedir. Türk dilbiliminde diakronik metinlere dayalı çalışmalar arasında Aksan ve Aksu-Koç (2016) tarafından yapılan çalışma özel bir öneme sahiptir. Türkçedeki morfolojik değişimleri incelemişler ve fiil formlarındaki değişimleri ve bunların tarihsel dönemlere göre kullanımını analiz etmişlerdir [7]. Ayrıca Koç H. ve Uçar M. (2019) diachronik derlemleri kullanarak Eski ve Modern Türkçe'deki sözcüksel değişimleri incelemiştir [8]. Bu çalışmalar Türk dilinin art zamanlı gelişiminin aydınlatılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Sonuç

Filolojik araştırmalarda dil gelişiminin dinamiklerinin incelenmesi açısından diakronik metinler önemlidir. Bu makale aracılığıyla, sözcüksel değişim, dilbilgisi yapılarının evrimi ve metin çalışmaları alanlarında diakronik metinlerin yaygın kullanımına bir kez daha tanıklık etmiş olduk. Bu nedenle her dil için diyakronik derlemlerin oluşturulması büyük önem taşır. Gelecekte diyakron derlemlerin daha

da gelişmesi ve kullanım olanaklarının genişlemesi, filolojik araştırmaların verimliliğini artırmaya hizmet edecektir.

Kaynakça:

1. Elov B., Xusainova Z., (2024) Til korpuslarini lingvistik teglash bosqichlari.
2. Labov W. (1994). Principles of Linguistic Change: Internal Factors. Blackwell.
3. McEnery T. and Hardie A. (2012). Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. Cambridge University Press.
4. Rissanen M. (1999). Helsinki Corpus of English Texts: Diachronic and Synchronic Approaches. Helsinki University Press.
5. Brinton L.J. and Arnovick L.K. (2006). The English Language: A Linguistic History. Oxford University Press.
6. Vinogradov V.V. (1982). Russkiy yazyk: Grammaticheskoe uchenie o slove. Moskva: Nauka.
7. Aksan Y. ve Aksu-Koç A. (2016). “Turkish Morphological Change in Diachronic Corpora”. Turkish Journal of Linguistics, 33(2), 102–120. [Google Scholar](#)
8. Koç H., Uçar M. (2019). “Lexical Changes in Historical and Modern Turkish: A Diachronic Corpus Analysis”. Journal of Turkish Studies, 45(3), 223–245. [ResearchGate](#)
9. Archer, D., Culpeper J. and Rayson, P. (2015). “Modality in the history of English”. Language and Computers, 72(1), 1–26. DOI: 10.1075/lab.72.1.01arc
10. Apresyan Y.D. (2006). Natsionalniy korpus russkogo yazyka: Novye podkhody k issledovaniyu. Moskva: Yazyki slavyanskoy kultury.